

Əhməd Cavadın 20-ci illər yaradıcılığı. “Səsli qız” poeması

Təyyar Salamoğlu

Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar müəllim. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. E-mail: tayyarsalamoglu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8364-1580>

XÜLASƏ

Tədqiqatlarda Əhməd Cavad yaradıcılığı iki dövrə bölünür: 1920-ci ilə qədər və 1920-ci ildən sonrakı. Şairin 1920-ci ildən sonrakı yaradıcılığı 20-30-cu illəri əhatə etsə də, bu dövrün ağırlıq mərkəzi, məhz 20-ci illərin üzərinə düşür. Məqalədə şairin 20-ci illər yaradıcılığının ideya-estetik əsasları araşdırılır. Bu mərhələdə onun fərdi üslubunda metaforikləşmə və simvolikanın ön mövqeyə keçməsinin səbəbləri izah edilir. Tədqiqat işində həmçinin şairin əsərlərinin simvolik məzmunu açılır, bu simvolikanın zamanla əlaqələrindən bəhs olunur. “Səsli qız” poemasına ədəbiyyatşünaslıqdan və tədris-metodiki ədəbiyyatdakından tam fərqli bir təhlil verilir. Səsli qız və Saranın ayrı-ayrı zamanları təmsil edən müxtəlif obrazlar olması qənaəti irəli sürülür, həmçinin hər bir obrazın estetik yükü müəyyənləşdirilir.

AÇAR SÖZLƏR

fərdi üslub,
metaforikləşmə, milli
istiqlal, fəlsəfi düşüncə,
repressiya

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 20.06.2022
qəbul edilib: 29.07.2022

Creativity of Ahmed Javad in the 20s. The poem "Voice of a girl"

Tayyar Salamoglu

Doctor of Philology Sciences, Professor, Honored teacher. Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: tayyarsalamoglu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8364-1580>

ABSTRACT

In researches, Ahmad Javad's work is divided into two periods: before 1920 and after 1920. Although the poet's work after 1920 covers the 20s and 30s, the center of gravity of this period falls on the 1920s. The article examines the ideological-aesthetic foundations of the poet's work in the 1920s. At this stage, the reasons for moving to the front position of metaphorization and symbolism in his personal style are explained. The research work also reveals the symbolic content of the poet's works, the relationship of this symbolism with time. Literary criticism and educational-methodical literature for the poem "Sesli giz" give a completely different analysis than in the literature. It is putting forward that sesli giz and Sara have different images representing different times, as well as the aesthetic burden of each image is determined.

KEYWORDS

individual style,
metaphorisation,
national
independence,
philosophical
thinking, repression

ARTICLE HISTORY

Received: 20.06.2022
Accepted: 29.07.2022

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan romantizmində H.Cavid, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiqlə bir sırada Ə.Cavadın da xüsusi mövqeyi vardır. “Əhməd Cavadın 130 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında deyilir: “Əhməd Cavad Azərbaycan ədəbi-bədii fikri tarixində istiqlal şairi kimi özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən, müstəsna mövqeyə malik söz ustalarındandır. Bütün qəlbi ilə bağlı olduğu doğma xalqının müstəqillik ideallarına həyatı boyu sadıq qalmış sənətkarın azadlıq motivləri ilə zəngin yaradıcılığı milli məfkurədən yoğrulmuşdur. Azərbaycanın dövlət rəmzlərini yüksək şeiriyyətlə alovlu tərənnüm edən şairin müstəqil dövlətçiliyə sevgi aşılardan əsərləri dərin vətənpərvərlik duyğularının heyrətamiz poetik ifadəsidir”.

Dərin məzmunlu bu sərəncam bizi şairin yaradıcılığını daha ətraflı və dərinləndirən öyrənməyə, tədqiq və tədris etməyə istiqamətləndirir.

Əhməd Cavad şeirində kədər və sosial mahiyyəti

Tədqiqatlarda Ə.Cavad yaradıcılığı iki – 1920-ci ilə qədər¹ və 1920-ci ildən sonrakı dövrlərə bölünür. Şairin 1920-ci ildən sonrakı yaradıcılığı 20-30-cu illəri əhatə etsə də, bu dövrün ağırlıq mərkəzi 20-ci illərin üzərinə düşür.

Azərbaycanda Milli Demokratik Respublikanın fəaliyyət göstərdiyi dövrlərdə Ə.Cavadın romantik poeziyası üçün tərənnüm, sevinc pafosu, nikbin ruh əsas olmuşdur. Şairin bu ruhda yazılmış, çox ehtimal ki, sonuncu şeirindən aşağıdakı parçaya diqqət yetirək:

Şimdi isə dəyişildi hər işlər,
Onda baxıb bizə dəli deyənlər
Görülər ki, başqalaşmış gedişlər.
Mən gülürəm, gülür bizə gülənlər!

“Ağlayırdım, gülürəm!” adlı bu şeir “Azərbaycan” qəzetinin 1920-ci il 6 aprel nömrəsində dərc olunmuşdur. Şeirinin məzmunu şairin müstəqil milli dövlətimizin ikinci ilini yaşamasından duyduğu məmnunluq hissini, xoşbəxt bir vətəndaş olaraq sevincini ifadə edir. Son bənddə isə onun müstəqil dövlətimizin taleyi ilə bağlı milli birliyə çağırışı, birlik olmazsa, “yağların torpağımıza yenə girə bilmək” ehtimalı ilə bağlı narahatlığı əks olunmuşdur:

¹ Şairin yaradıcılığının 1920-ci ilə qədərki mərhələsi haqqında “Əhməd Cavad şeirinin poetikası” adlı məqalədə bəhs etmişik. Bax: “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” jurnalı. 2008, №4.

Göstərməsən bundan sonra sən ərlik,
Beş gün çəkməz yurdun-yuvan dağılar!
Qardaş kimi eyləməsən həp birlik,
Yenə girər torpağına yağılar!

Üzərində bir qədər təfsilatla dayandığımız bu şeir Ə.Cavadın 1920-ci il 28 aprele qədər yaşadığı günlərin əhvali-ruhiyyəsini əks etdirir. Bəs 28 apreldən sonra arzuları puç olmuş, idealları alt-üst edilmiş şair hansı vəziyyətdə olmuş, hansı duyğu və düşüncələrin qoynunda çabalamışdır?

Q.Məmmədli yazır: "Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Ə.Cavad tərəddüd etmədən yeni cəmiyyəti alqışlayır, onun bütün tədbirlərində öz qüvvəsini əsirgəmir" [4, s.145]. Çox hörmətli və zəhmətkeş tədqiqatçının bu fikri ilə razılaşmaq qeyri-mümkündür. Bu illərdə yaranan Ə.Cavad şeirinin əsl mahiyyəti konkret nümunələrin təhlilində oxucuya daha aydın şəkildə təqdim olunur.

Ə.Cavadın sovet rejiminin ilk illərində yazdığı "Volqa aclarına", "İdilboyu acları", "Vətəndaş" şeirlərində bolşevizm bəlası və onun rusiyalı türk soydaşlarımızın başlarına gətirdiyi fəlakətlər əks olunmuşdur. Şairin bu fəlakətlərlə bağlı kəskin narahatlığı onun turançılıq idealına sədaqətinin sarsılmazlığını ifadə edir. Bu mənada, türk tədqiqatçısı İ.M.Yıldırım onu "türk birliyini özünə hədəf seçmiş bir sənətkar", "turançılığı bütün dünya türklərinin birliyi şəklində düşünən bir idealın simvolu" hesab edəndə haqlı görünür [8, s.7].

"Volqa aclarına" şeirinin yazılma tarixi bəlli deyil, lakin onun eyni mövzuda yazılan "Vətəndaş" (1 avqust 1920-ci il) və "İdilboyu acları" (4 iyul 1921-ci il) şeirlərinə yaxın tarixdə yazıldığını ehtimal etmək olar.

1918-1920-ci illər... Sovet rejimi Rusiyalı vətəndaş müharibəsi alovlarına qərğ etmişdir. Müharibə Rusiyada yaşayan başqa millətlərlə yanaşı, soydaşlarımıza da min cür fəlakət, aclıq bəlası gətirmişdir. Birinci Dünya müharibəsi illərində həm "Cəmiyyəti-Xeyriyyə" xətti, həm də şəxsi təşəbbüsü ilə rusiyalı soydaşlarımıza çox böyük kömək edərək minlərlə adamı aclığın fəlakətli caynağından qurtarması Ə.Cavad tərcümeyi-halının ən şərəfli səhifələrindən biridir. 20-ci illərdə belə bir bəla meydana çıxanda şair qayğılı harayını öz şeirləri ilə ifadə edir, ağır məqamda üzərimizə düşən vətəndaşlıq vəzifəsini dönə-dönə xatırladırdı:

Fəlakət qayğısı çökər başına,
Kim ki yardım etmƏz öz qardaşına.
Qonşuda göz yaşı və aclıq dƏrdi,
Yardıma borcludur hər insan fƏrdi.

Yaxın gəl, yaxınsan, uzaqdan baxma,
O göz yaşları ki axar, sənindir.
Vətəndaş, şərikin ol, onun dƏrdinə,
O göz ki yollara baxar, sənindir!

Milli müstəqilliyimizin əlimizdən alınması, ilk müstəqil və demokratik dövlətimizin məhv edilməsi ilə bağlı şairin keçirdiyi həyəcanlar, ağrılar və bütün bunlardan doğan dərin kədər, üzüntü və narahatlıq, eyni zamanda, xoş gələcəyə dərin inam onun 20-ci illərdə yazdığı digər bir qisim şeirlərində ən əsas leytmotivdir. “Ağlayırdım, gülürəm!” şeirindən cəmi bir ay sonra yazılmış “Nə yazım” şeiri bu baxımdan çox xarakterikdir:

Nə yazım, ayrılıq nədir bilməzsən,
Nələr çəkdiyimi çəkənlər bilər.
Nə deyim, söz varmı dƏrdimə ölçü,
Sənsiz göz yaşları tökənlər bilər!

Baş vermiş hadisə o qədər dəhşətli olmuşdur ki, bir ayın içində şairin nikbin ruhunu, sevinc və “coşqusunu” (İ.M.Yıldırım) əlindən almış, göylərə qanad çalan ilhamı indi “nə yazım?!” deyə fəryad qoparırdı. Şeirdə açıq tərənnüm üslubunu simvolik deyim tərzi əvəz edir. “Yarımdan doymamış aşiqin ayrılıq dƏrdi” təkcə şairin özünü yox, oxucunu da dƏrd-ələmə qərq edir:

Nə gücdür ayrılıq, doymamış yardan,
Artırdı dƏrdimi hər keçən karvan!

Şairin kədəri ictimai bir kədərdir. Buradakı yar-aşiq ifadələri rəmzi mənə kəsb edir. Ə.Cavadın şeirlərində ön mövqedə olan bu yaradıcılıq xüsusiyyətləri və onun meydanaçıxma səbəbləri haqqında M.Ə.Rəsulzadə 1951-ci ildə nəşr etdirdiyi “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı kitabında bəhs etmişdir: “Milli cərəyanın digər nümayəndəsi Cavad Axundzadənin işi bolşevik dövründə qətiyyənlə gətirmir. Əski bir müsavətçi olduğuna görə onu həbs edir, mətbuat səhifələrindən, ədəbiyyat qurultaylarından uzaqlaşdırırlar. Əsərlərini nəşr etmirlər, nəşr olunanları isə

toplayırlar... Siyasi olmayan parçaları bəzən fürsət olduqda mətbuat səhifələrində özünə yer tapır. Bunların çoxu rəmzidir. Bu rəmzlər çekist ruhlu tənqidçilər tərəfindən deşifrə olunub şairə hücum üçün bir vasitə olur" [5, s.68].

M.Ə.Rəsulzadə doğru qeyd edir. "Çekist ruhlu" sovet tənqidi Ə.Cavadın 20-ci illər şeirlərindəki ifadə tərzini çox təhlükəli hesab edirdi. Bu narahatlığın səbəbləri aydın idi. Onlar sənətkarın şeirindəki "göy, bulud, sevgili" obrazlarından "müsavət ruhu, qoxusu, ümumiyyətlə, müsavətçilik iyi gəlməsini" duyurdular ["Kommunist" qəzeti, 1929].

Tədqiqatçılar Ə.Cavadın repressiyaya məruz qalmasını, adətən, 1919-cu ildə nəşr olunmuş "Dalğa" kitabındakı milli istiqlal ruhlu şeirlərlə əlaqələndirirlər [1, s.6]. Bu, əlbəttə, şairin repressiya edilməsinin yeganə səbəbi deyildi. Başlıca səbəblərdən biri də şairin öz milli ideallarına dönük çıxmaması, yeni rejimlə barışmazlığı idi. 1936-cı ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının plenumunda həmkarlarından birinin şairə qarşı səsləndirdiyi ittihamlardan biri də bu idi: "Ə.Cavadın 1922-ci ildə yazdığı şeirlər açıq mürtəce şeirlərdir. ...Ə.Cavad deyə bilər ki, mən qadın obrazlarından yazmışam. Biz tarixi götürsək, hətta böyük yazıçılar düşmən obrazlarını müəyyən adamların simasında vermişlər. Simvolizm... nə qədər uzun müddət sovet ədəbiyyatının düşməni olmuşdur" [2, s.205].

Həmkarlarının "sovet ədəbiyyatının düşməni" kimi xarakterizə etdiyi simvol Ə.Cavadın yaradıcılığında Azərbaycan Milli Demokratik Respublikasının zorla çökdürülməsini, xalqın xoşbəxt günlərinin əlindən alınmasını, milli kədərinə ifadə etmək üçün aparıcı bədii priyoma çevrilir. "Nə yazım", "Azərbaycan" adlı şeirləri ilə başlanan milli kədar şairin sovet rejiminin ilk illərində yazdığı əsərlərinin demək olar ki, əksəriyyəti üçün əsas motiv olur. "Nə üçündür", "Madonnaya" (1922), "Sən ağlama" (1923), "Aya" (1923), "Gözəl qadın" (1924), "Unudulmuş sevda" (1924) şeirlərində şair Milli Demokratik Respublikanın devrilməsini, Vətəninin müstəmləkə boyunduruğuna keçirilməsini milli faciə kimi qəbul edir və bu faciə ilə heç cür barışa bilmirdi. "Unudulmuş sevda" şeirində şair dərini aşağıdakı kimi ifadə edir:

Bəni pək gənc ikən ağlatdı zaman,
Çəkərək pərdə o xoş mənzərəyə.
Bənim ilk eşqimi ilk əldə haman,
Kümdülər, bilmədim, əmma nerəyə!
Onu döndərdi zaman xəzan yaprağına,
Nə deyim bən o yerin toprağına?!

Ə.Cavad irsini araşdıran türk tədqiqatçısı İ.M.Yıldırım bu şeiri belə qiymətləndirir: “Unudulmuş sevdə” şairin ideallarıdır. Onları xatırladıqca şair hüznü bir mutluluq duyur. Amma duyğusuz, qəlbsiz zamanın əli şairin düzənini sarsıtdığı üçün şair əski sevdaları unutmaq zorunda kalmışdır. Fəqət o sevdanın izləri hala yürəyindədir” [8, s.37].

Soruyorsan: Səni sevdaya salan
Nerdədir şimdi o qızlar gözəli?
Bən unutmuşdum o sevdayı, inan,
Duyğusuz qəlbi dövrənin əli
Bəni sarsıtdı, unudum adını,
Bana gəl sorma o solğun qadını?!

Bu “solğun qadın” 23 aylıq bir ömür yaşamış, şairin çox sevdiyi xalqına “istiqlal təmini dadızdırmış” [M.Ə.Rəsulzadə] ilk müstəqil və gənc cümhuriyyətimizin simvoludur. 1924-cü ildə yazılmış “Gözəl qadın” şeirində də eyni ruh duyulur. Bu tipli şeirlərində şair “solğun baxışlı”, “adı ölüncə dilindən düşməyən” pərizadını dönə-dönə xatırlamaqla, onunla keçirdiyi gözəl, şirin günlərdən söz açmaqla milli müstəqilliyin xalq üçün çox dəyərli bir nemət olmasına işarə edir. Həmin işarələr sovet rejimi şəraitində yazılmış bu əsərlərdəki kədərə dərin ictimai mənə qatır:

Söylə, sənün yurdun qəm toprağını?
Hər zaman üzündə böylə sarılıq!
Nəsibin göz yaş, bir də ayrılıq!

Şair sovet rejimi illərində “nəsibi göz yaş”, “yurdu qəm torpağı” olan həmvətənlərinə Milli Demokratik Respublika günlərini belə təqdim edir:

Kiçik bir quş kimi kölgəsiz, adsız,
Uçduqca uçardım qolsuz-qanadsız.
Əsla keçməyirdi günlərim hədə,
Ah, o gözəl dəmlər, o gözəl günlər!..

Şübhəsiz ki, bu da Ə.Cavadın heç vaxt ürəkdən qəbul edə bilməyəcəyi rejimə qarşı yeganə mübarizəsi, üsyan yolu deyildi. Şair bütün varlığını bu rejimə qarşı qoyurdu. O, insanı hissiz, duyğusuz bir hala gətirən bu sistemə qarşı nifrətini açıq şəkildə ifadə etməkdən çəkinmirdi:

Lənət ömrün bu ağır illərinə!
Qıydı bir şuxun ipək tellərinə.

Ə.Cavadın sovet rejiminin ilk illərində yazılmış şeirlərindəki üsyankarlıq ruhu onun yaradıcılığına fəlsəfi məzmun, fəlsəfi düşüncə tərzini gətirir. Şair xalqın çətinliklər hesabına əldə etdiyi milli müstəqilliyinin məhv edilməsini dünyanın öz məhvərindən qopması, dünyalığından çıxması kimi dəyərləndirir.

Bu məqamda şairi sayısız-hesabsız suallar düşündürür:

Nə üçündür bu keşməkeş... bu qovğa?
Nə üçündür tərs yaranmış bu dünya?
Nə üçündür sabah, axşam oluyor,
Açan güllər bu tezliklə soluyor?
Bu sızlayan qəhqəhələr nədəndir?
Nəçin belə son yaraşlıq kəfəndir?

Ə.Cavad xalqın başına gəlmiş bu fəlakəti həyatda gördüyü, müşahidə etdiyi yaramazlıqların, düşüncəsizliyin nəticəsi, nahaqqın haqq üzərindəki müdhiş qələbəsi kimi qəbul edir. Belə bir qələbənin, əgər o hər zaman davam edəcəksə, dünyanı məhv etməyə qadir mənhus bir qüvvə olduğunu bəyan edir:

O ki belə məhv eləyir dünyayı,
Qıran yoxmu o uğursuz ox-yayı?
Bu hər zaman olacaqdır, eləmi?
Gül yanaqlar solacaqdır, eləmi?

Şairin bu sualları sovet rejiminə qarşı qəti etiraz formasında səslənməklə yanaşı, həm də dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən insan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qanunlar çərçivəsində bu ədalətsizliyə son qoymaq tələbi kimi başa düşülür. Humanizm, ədalət, sülhsevərlik, bəşəri və milli dəyərlərin eyni dərəcədə üstün tutulması bu şeirlərdə bütün çılpalığı, kəskinliyi, rəngarəngliyi ilə təzahür edir:

Mən, doğrusu, daim gülmək istərəm,
Nə öldürmək, nə də ölmək istərəm!
Artıq yetər yer üzündə axan qan,
Yetər artıq bu göz yaşı, bu hicran!

Xalqının başına gətirilən fəlakətlərin ağırlığı ilə bağlı şairin şeirində kədər, qəm motivi güclü olsa da, onun ülvî arzularını, nəcib istəklərini üstələyə bilməmişdir. Müdhiş bir rejim içində yaşayarkən onun gətirdiyi dərdi, kədəri poeziyasının ruhuna hopduran Ə.Cavad şeirində ölümsüzlük, səadət, vüsal dolu dünya haqqında xoş arzularının ifadəsi olduqca heyrtləndiricidir:

Mən istərəm yaşıllıqlar solmasın!
Sevdaların sonu hicran olmasın!..
Mən görməyim səadət sonunu!
Ölüm getsin, qalmasın da kölgəsi,
Olsun dünya – o bir sevinc ölkəsi!

Bunlar yalnız xoş arzular, istəklər, gözəl diləklər deyildi, Ə.Cavadın parlaq bir gələcəyə, əqidə rəhbəri M.Ə.Rəsulzadənin dediyi kimi “bir kərə yüksələn bayrağın bir daha enməyəcəyinə” ən dərin, ən sonsuz bir inamı idi:

Ey uçarkən düşüb ölən kəpənək,
Sən də gözlə, elə bir gün gələcək.

Bu, şairi yaşadan, onda yaratmaq həvəsini aşılaman yeganə meyar idi. Bu meyar Ə.Cavad poeziyasının 20-ci illərdəki qüdrətini, gələcək üçün yaşarlığını təyin edən cəhətlərdən biri idi.

Sənətkarın yaradıcılığı siyasi təzyiqlər altında

1929-cu il “Kommunist” qəzetində (№ 271-272) çap olunmuş “Cavadın yolu” adlı məqalənin müəllifləri göstərirlər ki, Aprel inqilabından 1929-cu ilə qədərki yaradıcılığını şair özü iki mərhələyə ayırmağı zəruri hesab edirdi: I mərhələ: 1920-ci ildən 1924-cü ilədək; II mərhələ: 1924-cü ildən 1929-cu ilədək. Tamamilə bədxah mövqedən yazılmış məqalə müəllifləri bu təsnifatı doğru hesab etməyərək yazırlar: “Biz heç inana bilməyirik ki, 1924-cü il “Bəyannamə”sindən sonra Cavad birdən-birə dəyişmişdir”.

Şairin öz yaradıcılığı ilə əlaqədar apardığı bu təsnifat həqiqətdə nəyi ifadə edir və yaradıcılığında hansı keyfiyyət dəyişikliklərinə əsaslanırdı? Onun 1924-cü ildə

verdiyi “Bəyannamə”nin mahiyyəti nədən ibarət idi və bu, onun bədii yaradıcılığı ilə hansı formada bağlı idi?

Hazırda həmin “Bəyannamə”nin mətni əlimizdə olmasa da, Ə.Cavadın 1929-cu ildə “Kommunist” qəzetində verdiyi “İzah” (1929-cu il 19 noyabr) 1924-cü il “Bəyannamə”sinin məzmununa müəyyən aydınlıq gətirir: “...1924-cü ildə verdiyim deklarasyondan bəri onlarla (müsavatçılarla – T.S.) heç bir əlaqəm olmamışdır... Lakin nə “Göy göl”də, nə də mətbuatda çıxan yazılarımda bilxassə 1924-cü ildən sonra heç bir siyasi məqsəd tutduğum yoxdur”.

Şairin 1924-cü ildə verdiyi bu “Deklarasyon-Bəyannamə” siyasi məzmununda idi. Burada o, “Müsavat” partiyası ilə heç bir əlaqə saxlamadığını, şeirlərində də bu partiya məxsus ideyalar ifadə etmədiyini bəyan etmişdir. Lakin şair bununla yanaşı, həm də 1920-1924-cü illər arasında bu məqsədi əsas götürdüyünü, yəni şeirlərində siyasi fikirlər əks etdirdiyini də ifadə etmişdir. 1924-cü ildən sonrakı yaradıcılığı göstərir ki, şair bir müddət onu maraqlandıran, ürəyindən keçən, sənət və həyat amalına uyğun məsələlərdən deyil, mühitin tələb etdiyi aktual mövzulardan yazmağa çalışır. “Sənət qəhrəmanlarına” (1924), “İşçi” (1927) şeirləri bu məqsədlə qələmə alınmışdır. Maraqlı burasıdır ki, Ə.Cavad “Sənət qəhrəmanlarına” şeirinin əvvəlində yeni quruluşu tərənnüm etməyə məcbur edildiyinə çox ustalıqla işarə vurur:

Demişlərdi mənə: “Sən də bir şey yaz
Bu fənn ordusunun nəfərlərinə.
Öz yaşından böyük iş görənlərin
Bir afərin söylə hünərlərinə”.

Bu təkidlərin mənası aydın idi. Şair “sosializm ordusunun nəfərləri”ni tərənnüm etməli, bolşevik dəmirçinin sosializm quruculuğu uğrunda mübarizəsini alqışlamalı idi. Hətta çox ciddi təzyiqlər qarşısında belə, Ə.Cavadın sənət idealına sədaqəti aydın görünür. O, dəmirçinin alnındakı təri yüksək qiymətləndirir, aşağıda verilən misralarda bu zəhmətin hər cür tərəfdən üstün olduğunu bildirir:

Məncə, hər yazıdan daha parlaqdır,
Kiçik dəmirçinin alnındakı tər.

Ə.Cavadın qüdrətli söz ustası olması onunla səciyyələnir ki, o, dəmirçi əməyinin qiymətini proletar tənqidçilərin arzusuna rəğmən, sosializmin təntənəsində yox, vətənə, millətə, bəşəriyyətə xidmətdə görür:

Çalış yurdun üçün özünü göstər,
və yaxud
Çalış qulluq elə bəşəriyyətə –

müraciətləri şairin “çekist ruhlu tənqidçilər”dən (M.Ə.Rəsulzadə) çəkinməməsindən, öz milli və bəşəri ideallarına sədaqətindən xəbər verir.

“Sənət qəhrəmanlarına” və “İşçi” şeirləri göstərir ki, sosialist həyat tərzinin tərənnümü Ə.Cavadın bu illərdəki şeirlərinin yalnız zahiri fonunu təşkil edir, əsl mahiyyət isə tamamilə başqadır. “İşçi” şeirində “dəmir qollu”, “daş duruşlu” işçinin tərənnümü sosializmin təntənəsi haqqında yalnız zahiri effekt yaradır. Son bənddə şair:

Bəşər dərdlərinin dərmanı birdir,
Doğru bir yol ancaq gələcəkdir –

deyir.

İlk dəfə “Maarif və mədəniyyət” jurnalında çap olunmasından da aydın görünür ki, proletar tənqidi “gələcəkdir” sözünün məzmununu “sosializmədir” kimi başa düşmüşdür. Əks təqdirdə, bu şeir proletar mətbuatında özünə yer tapa bilməzdi. Lakin şeirin səkkiz bəndindən altısı Birinci Dünya müharibəsi zamanı xalqların düçar olduğu acınacaqlı vəziyyətin təsvirinə həsr olunmuşdur. Şair üzünü gələcəyə tutaraq bir ümid işığı axtarır və bu işığın tezliklə parlayacağına inanır. Əsl mahiyyətə varanda Ə.Cavadın bu şeirdə də sosializm idealına yox, milli və bəşəri duyğulara sədaqəti aydın görünür. Belə bir həqiqət haqqında düşünmək lazım gəlir ki, proletar tənqidi nə qədər amansız təzyiqlər göstərsə də, 20-ci illərin sonlarına doğru şairin mübarizə ruhunu qıra bilməmiş, onu öz əqidə və idealından döndərməmişdir. Əgər belə olmasaydı, 1924-cü ildə verdiyi “Bəyannamə”dən cəmi bir il sonra “Göy göl” şeiri yarana bilməzdi. Lakin “Göy göl” yazıldı, mətbuatda çap olundu və proletar tənqidi bu şeirə kəskin siyasi don geyindirdi. M.Ə.Rəsulzadə “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı məqaləsində bu məsələyə münasibətini belə bildirirdi: “Çekist ruhlu sovet tənqidçiləri “Bir sözün varmıdır əsən yellərə, sifariş etməyə uzaq ellərə” beytində əksinqilabçı bir rəmz görürlər. Cavad onların mühakiməsinə “inqilab tərəfindən uzaq ellərə səpələnmiş müsavətçi millətçilərə” işarə etmək istəyirmiş” [5, s.69]. Məlumdur ki, Ə.Cavad bu şeirə görə həbs olunur, lakin tutarlı dəlillər olmadığı üçün bir müddət sonra azad edilir. Belə bir sual yaranır: “Göy göl” şeirinin ətrafında qopan mübahisələrin mahiyyətində nə dayanırdı? Proletar tənqidi bu şeirə nə üçün kəskin reaksiya verirdi?

Proletar tənqidi belə hesab edirdi ki, onun öz ideoloqunun təbirincə desək, şair proletar işinin bir "təkərçiyi və vintçiyi" olduğuna görə, əlinə qələm götürən hər kim olsa, proletar işinin tərənnümçüsü olmalı idi. "Göy göl"də Ə.Cavad bolşeviklərin "haqq" işini, sosializm quruculuğu uğrundakı mübarizəsini yox, canından artıq sevdiyi vətəninin bir parçası olan Göy gölün gözəlliyini tərənnüm etmişdir:

Kəsin eyşi-nuşı, gələnlər, susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı, Göy göl.

Ə.Cavad məhz bu mövzuda – öz daxili dünyasının, şair ilhamının sövq etdiyi mövzuda yazdığı üçün həbs edildiyini çox yaxşı başa düşürdü:

Borana düşdüm,
Yüz qana düşdüm,
Adını çəkdim,
Zindana düşdüm.

Lakin şairin böyüklüyü burasındadır ki, o, bunun üçün heç bir peşmançılıq hissi keçirmir, əksinə, "Göy gölü vəsf etməyən bir dil, Göy göllə çırpınmayan bir könül, Göy göldən yazmayan bir əl Ə.Cavada lazım deyil" düşüncəsindədir:

Assınlar məni,
Kəsinlər məni,
Qoy türmələrə
Bassınlar məni.

Neynirəm könlü?
Neynirəm dili?
Səndən yazmasam,
Neynirəm əli?!

Bu etirafdakı "Göy göl" anlayışının məzmunu olduqca genişdir. "Göy göl" ifadəsi burada şairin ilhamının, əqidəsinin ona təlqin etdiyi mövzular mənasında başa düşülməlidir. Həbsxanada ikən yazılan bu bir neçə bənd, əslində Ə.Cavadın 1924-cü ildəki "Bəyannamə"sinə tamamilə müxalif olan bir sənət məramnaməsi, manifesti kimi qəbul edilməlidir. Şair demək istəyirdi ki, onu həbsxana küncünə atmaq, hər cür əzab vermək, hətta məhv etmək olar, lakin sənət məramından, öz

duyğu və düşüncələrini ifadə etmək istəyindən döndərmək mümkün deyil. “Göy göl”lə bağlı şairə qarşı edilən hücumların bir əsas səbəbi də şeirin son dərəcə yüksək sənətkarlıq nümunəsi kimi meydana çıxması idi. Yəni bu şeirdə Göy gölün misilsiz gözəlliyi və bu gözəlliyin insan qəlbində yaratdığı duyğular öz uğurlu poetik ifadəsini tapmışdır. O zamankı Azərbaycan proletariyatının ideoloqlarından olan S.Ağamalıoğlu bu şeiri ilk dəfə oxuyan zaman “Kim deyir ki, Azərbaycanın Puşkini yoxdur” deməsi qətiyyənlə təsadüf sayıla bilməz. O dövrdə, əsasən, müxalif mövqedə dayanan S.Vurğunun bu şeirə qarşılıq olaraq “Göy göl” şeirini yazması, lakin sonralar öz şeiri ilə müqayisədə bu əsərin əsl poeziya nümunəsi olmasını etiraf etməsi də Ə.Cavadın “Göy göl”ünün yüksək sənətkarlıqla yazılmasından xəbər verirdi. Siyasi xadim M.Vəkilovun xatirələrindən məlum olduğu kimi, S.Vurğun bu şeiri öz “komsomolçuluğuna salıb” yazmışdı. Yəni onun əsas məqsədi Ə.Cavadı və onun şeirini gözdən salmaq idi. M.Müşfiqin, çox-çox sonralar isə Türkiyədə yaşayan azərbaycanlı mühacir şair Alazan Baycanın bu mövzuda yazdıqları şeirlər Vətənin solmaz bir parçası olan Göy göllə bağlı Ə.Cavadın poetik sözünün seyrinə düşüb təsirlənmələri ilə bağlı idi. Bu şeirə qarşı hücumları Alazan Baycan yalnız şairə deyil, ana təbiətə, əsrarəngiz gözəlliyi ilə ürəkləri oxşayan Göy gölün özünə hücum kimi mənalandırmaqda tamamilə haqlı görünür:

Vurğun boyun əydi yadlar deyənə,
Ağılı ox atdı, dəydi sinənə!
Yaralandın, susdun, dilləndin yenə,
Yaşasın azadlıq, sən yaşa, Göy göl!
[6, s.319].

Göygölün gözəlliyi misilsizdir, sonadək təsvir edilməsi qeyri-mümkün olan bir gözəllikdir. Dörd bir tərəfdən başı göylərə bülənd olan sıx meşə ilə əhatə olunmuş dərin dərənin dibindəki göz yaşı kimi dumduru, mavi sulu gölün yaratdığı təbii mənzərə hər bir insanı vəcdə gətirməyə, bu təbiilik, saflıq və gözəllik qarşısında onun qəlbinə min bir duyğu ilə çırpındırmağa qadirdir. Lakin bu qeyri-adi mənzərənin ürəkdə yaratdığı duyğuları hər bir insan təsvir etməyə qadir deyil. Bu gözəlliyin insan qəlbində yaratdığı əks-sədanı, oyatdığı hiss-həyəcanları ifadə etmək üçün ecazkar bir qələm sahibi olmaq gərəkdir. “Göy göl” şeirində istedadlı qələm sahibinin odlu bir ürəklə Göy gölün təbii mənzərəsini canlı, cazibədar və həqiqətə uyğun şəkildə ifadə etməsi heyranedicidir:

Dumanlı dağların yaşıl qoynunda,
Bulmuş gözəllikdə kamalı Göy göl!
Yaşıl gərdənbəndi gözəl boynunda:
Əks etmiş dağların camalı Göy göl!

Gecələr Göy gölün mavi sularında bərq vuran ay və ulduzların yaratdığı son dərəcə təbii mənzərə bu şeirdə təsvir obyektinin gözəlliyini canlandırmaq üçün uğurlu bədii tapıntıdır:

Sənin gözəlliyin gəlməz ki, saya,
Qoynunda yer vardır yıldıza, aya.
Oldun sən onlara mehriban daya,
Fələk büsatını quralı, Göy göl!

Şeirdə Ə.Cavadın təsvir etdiyi "ay" və "ulduz" yuxarıda qeyd edildiyi kimi, uğurlu bədii detal, yoxsa siyasi rəmz, işarə idi? "Göy göl" şeiri ilə bağlı şairə qarşı səsləndirilən ittihamlardan birində "ay-ulduz"un simvolik xarakter daşması və ADR-in bayrağındakı "ay-ulduz"a işarə edildiyi irəli sürülürdü. Bu ittiham müəyyən həqiqəti ifadə edirdi. Göy gölün müstəqil Azərbaycanın gözəllik simvolu kimi öz qoynunda "ay-ulduz"a yer verməsi tamamilə məntiqli idi. Lakin bu məntiq uğurlu bədii detalın millilik duyğusu olan hər bir insanın beynində yarada biləcəyi assosiativ bir mövcudiyyət idi. Bu assosiativliyi son bənddəki daha açıq xarakterli rəmzlər bir daha qüvvətləndirir:

Bir sözün var mıdır əsən yellərə,
Sifariş etməyə uzaq ellərə.

Məhz həmin rəmzlərin doğurduğu assosiasiya idi ki, o zaman proletar mövqeyi nümayiş etdirən həmkarlarının çox ciddi narahatlığına səbəb olmuşdur. S.Vurğun eyniadlı şeirində üzünü Ə.Cavada tutaraq məhz bu narahatlıq hissi ilə aşağıdakı misraları qələmə almışdır:

Qucağında bir vaxt bəslədi sizi,
Görmədi sizləri vəfalı Göy göl.
Nişan vermə ona ayı, ulduzu,
Artıq unutmuş o xəyalı Göy göl

[7, s.193].

“Göy göl”lə bağlı özünün yazdığı şeirdə S.Vurğunun son dərəcə haqsız mövqe tutduğu açıq-aşkar görünür. Bu məsələnin yalnız bir tərəfidir, səbəbi isə müəyyən mənada aydındır. Ə.Cavadla bağlı stenoqrafik məlumatlar da açıq şəkildə göstərir ki, 20-ci illərin sonlarına doğru şairə dövlət səviyyəsində güclü təzyiqlər olunurdu. Bu təzyiqlərin bir çoxu da onun həmkarlarının əli ilə edilirdi. S.Vurğun da bu kampaniyadan kənarda qalmamışdır.

Lakin məsələnin başqa bir tərəfi daha çox maraq doğurur. S.Vurğun bu proseslərdə hansı psixoloji ruhda iştirak edirdi? Necə deyərlər, S.Rüstəm kimi hücum xarakterli, yoxsa özünümüdafiə səpkisində?

1936-1937-ci illərdə Azərbaycan Şura Yazıçılarının plenumlarında Ə.Cavada ittihamlarla bağlı stenoqrafik materiialardan da aydın görünür ki, S.Vurğun həmkarına qarşı münasibətdə kəskin mövqedə olmamış, belə bir mövqe qarşısında dayanmağa məcbur qalanda isə ciddi psixoloji gərginlik keçirmişdir. Əsl həqiqət bunda idi ki, o dövrün məhz S.Vurğunun özünə də ciddi mənəvi zərbələr vurmadığını düşünmək sadələşmələr olardı. İstedadlı bir sənətkar kimi o da ciddi təzyiqlər qarşısında idi. M.Müşfiqə ünvanladığı “Şairin səsi” şeirində onun ürəkdən gələn bir çox etiraflarını eşidirik. Aydın olur ki, şair son dərəcə narahatdır, daxilində sanki bir dəniz dalğalanır, könlündə hirsli fırtınalar, qasırgılar baş qaldırır. Buna səbəb nə idi? Çünki o, könlü deyəni yazma bilmir, varlığından uzaqlaşmaq məcburiyyətindədir, dəstədən geri qalmamaq üçün Leninin kitablarını oxuyur:

İçim dalğalanır sanki bir dəniz,
Mən bu dalğalarla qucaqlayıram.
Nələr düşünürəm, duya bilsəniz,
Sanki varlığımdan uzaqlayıram.
Bütün arzularım gülür yarına,
Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün.
Baxıram Leninin kitablarına
Dəstədən geridə qalmamaq üçün
[7, s.23].

Bu açıq və səmimi etiraf bir daha sübut edir ki, S.Vurğunun “Göy göl”ü, onun Ə.Cavada qarşı sərt münasibəti, M.Vəkilovun qeyd etdiyi kimi, təkcə “komso-molçu” xarakterindən yaranmamışdı, burada mövcud ictimai-siyasi mühitin kəskin təsiri də əsas amillərdən biri idi. S.Vurğunun Ə.Cavada, eyni zamanda, repressiya olunmuş digər sənətkarlara münasibəti, onların yaradıcılıq əlaqələri məsələsində

açılmalı, öyrənilməli çox məqamlarla yanaşı, onun özünün mənəvi repressiyası da ciddi araşdırma mövzusu kimi tədqiq edilməlidir.

Əhməd Cavad şeirində milli ideallara sədaqət, mübarizə pafosu

Ə.Cavadın 20-ci illər yaradıcılığının zirvəsində, heç şübhəsiz ki, "Səsli qız" (1928-1929) poeması dayanır. Poema olduqca zəngin ideya-bədii keyfiyyətlərlə yanaşı, kəskin ictimai-siyasi məzmunu ilə də ciddi maraq doğurur. Əsər gözəl səsə, incə nəfəsə, zərif ürəyə malik istedadlı bir qızın qəblərdə yaratdığı sonsuz duyğuların tərənnümü ilə başlayır. Şair bu səsi Allahın insanlara bəxş etdiyi ilahi bir nemət kimi qiymətləndirir, insan ruhunun, mənəviyyatının, düşüncəsinin ucalmasında bu gözəl səsin böyük qüdrətə malik olmasından söz açır:

QIZ, bu küskün könlümü
Bircə sənsən güldürən.
Sənsən məni dirildən,
Sənsən məni öldürən!
Məftunam mən səsinin
Bülluri axışına;
Məftunam gözlərinin
Atəşin baxışına...

Ə.Cavad müasiri olan qızın səsindəki məlahəti, insanı öldürüb-dirildən təsirini qələminin gücü ilə vəsf edəndən sonra ustalıqla əsərin məzmununa siyasi bir istiqamət verir. Sən demə, şairin bu gözəl səsə vurğunluğunun mahiyyətində çox ciddi mətləblər durur. Şairin Səsli qıza müraciətlə dediyi:

Bir çox gözəl qızların
Büllur kimi səsləri
Azmı xilas eylədi
Ölümdən bəkəsləri?..

misraları aydın göstərir ki, onun məqsədi heç də incə bir səsin tərənnümündən ibarət deyil. Əksinə, gözəl qızın səsinə vurğunluq və bu səsin mədhi əsas məsələyə keçid üçün bir fon təşkil edir. Dinlədiyi bu gözəl səs Ə.Cavadın yaddaş kitabını açır, ona tarixin qədim qatlarında Səsli qız kimi məlahətli bir səsə malik Saranın və onun doğma yurdunun başına gətirildiyi faciələri xatırladır. Xatırlanan bu hekayə poemanın əsas məzmununu təşkil edir. Belə ki, o, ibrətamiz, şairin yaşadığı mühitlə, üzləşdiyi ictimai-siyasi durumla yaxından səsleşir. Şair içində yaşadığı siyasi mühitin mahiyyətini açmaq üçün tarixlərdə oxuduğu bu hekayəni Səsli qıza danışır:

Oxudum tarixlərdə:
 Qaniçən bir hökmdar
 Bir ölkəni amansız
 Eyləmişdi tari-mar.

Hekayədə göstərilir ki, qaniçən bir hökmdar altı aydan artıq davam edən mühasirədən sonra digər bir ölkənin torpaqlarını zəbt etmiş, əhalisini qırıb, xanımanlarını xarabazara çevirmişdir:

İşlənmemiş qalmadı,
 Bir cinayət, bir günah.
 Əzmişdi insanlığı
 Ordusuyla padişah.

Əslində burada qəribə bir cəhət yoxdur. Tarixdə bu cür faktlar saysız-hesabsızdır. Qalib ölkənin məğlub ölkəni talan etməsi təəccüblü deyil. Lakin Ə.Cavadın təsvirlərində digər cəhətlər maraqlı doğurur. Qalib şah əhaliyə yas tutmağı qadağan edir, hamı gülməli, sevinməli idi, heç kim yas tutub öz dərdi haqqında danışa bilməzdi:

Yuyuldu divarlara
 Sıçramış qan ləkəsi.
 Vay səsi susduruldu,
 Əmr edildi toy səsi.
 Haqqı yoxdu kimsənin
 Söz deyib, dərd açmaya...

Çox keçmir ki, qoyulmuş qadağalar və aparılan təbliğat işləri öz nəticəsini verir. Sanki heç bu müsibətlər olmamış, sanki Vətən torpağı bir qədər əvvəl xarabazara çevrilməmişdir. Şair dərin bir dəhşət içərisində yazır:

Dünənki matəm hanı,
 Doğrudan çıxdı yasdandan?..
 Düşmən şahın gəlişi
 Qanuni bayram oldu.
 Bir çox dərdli ürəklər
 Qanlı sevinclə doldu.

Poemanın əvvəlində müəllif müasiri olan bir qızdan danışır, onun səsinin gözəlliyini mədh edir. Səsli qız Sara deyildir. O, şairin müasiridir. Məhz onun gözəl və təsirli səslə oxuması şairin yaddaş kitabının çözlənməsinə və ibrətli bir hekayə danışmasına səbəb olur. Sara isə müəllifin Səsli qıza danışdığı həmin hekayənin təsvir obyektlərindən – qəhrəmanlarından biridir. Tarixdən danışılan hekayənin əsas məzmununu zalım hökmdarın bir ölkəni əsarət altına alması təşkil edir. Bu məzmununda 20-ci illərin siyasi hadisələrinə üstüörtülü, lakin ciddi işarələr vardır. Əslində təsvir edilən hadisələrdə 1920-ci ildə Azərbaycan Milli Demokratik Respublikasının devrilməsi, XI Qızıl Ordunun törətdiyi vəhşiliklər nəzərdə tutulur. Müəllif qəsdən hadisələrin başvermə tarixini əvvəlki dövrlərə aid edir. Lakin təsvir edilən hadisələrlə 20-ci illərdə Azərbaycanda baş verən hadisələri müqayisə etdikdə oxşarlıqlar aşkar görünür. XI Qızıl Ordu Azərbaycana daxil olan zaman tökülən qanların az bir zaman içərisində ört-basdır edilməsi, əsl həqiqətdə Azərbaycan Sovet Rusiyasının müstəmləkəsinə çevrildiyi halda, azad sovet respublikalarından biri kimi qələmə verilməsi hekayədəki qaniçən hökmdarın zəbt etdiyi ölkədə yürütdüyü siyasətlə tam üst-üstə düşür. Zəbt olunmuş ölkənin xalqı məğlubiyyətini bayram etməyə məcbur edildiyi kimi, müstəqil dövləti devrilən Azərbaycan xalqı sovet hökumətinin onu xoşbəxt bir gələcəyə qovuşduracağına inanmağa məcbur edildi. 1918-ci ilin 28 mayında istiqlaliyyət bayrağı qaldırıb 23 ay bu bayrağı başı üzərində dalğalandıran Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətinin devrildiyi günü – 1920-ci il 28 aprel gününü qanuni bayram etmək məcburiyyətində qaldı. Ə.Cavad həmin hekayədə:

Düşmən şahın gəlişi
Qanuni bayram oldu.
Bir çox dərdli ürəklər
Qanlı sevinclə doldu –

deyərkən onun məhz Azərbaycan haqqında yuxarıda qeyd etdiyimiz faciəli hallara işarə etdiyi açıq-aşkar duyulurdu.

Ə.Cavadın nəql etdiyi hekayədə öz məğlubiyyəti ilə barışan xalqa qarşı ciddi məzəmmət hissi hakimdir. Bütün mənəviyyəti, duyğuları, hissiyyəti, ayaq qoyduğu vətən torpağı tapdanan, tar-mar edilən, namusu, milli ləyaqəti ayaqlar altına atılan bir xalqın öz məğlub taleyi ilə barışmağa, mübarizəni dayandırmağa, qisas, intiqam hissi ilə alışıb-yanmamağa haqqı yoxdur.

Ə.Cavad bu torpağın övladlarının – varlıların, yoxsulların, o cümlədən tacirlərin, din xadimlərinin, ölkənin başbilənlərinin məğlubiyyətlə – tarixi bir biabırçılıqla

barışmasını xalq, millət üçün silinməz bir ləkə hesab edir. Canı alınan, qanı tökülən, parça-parça edilən, qızları atdöşü aparılan, gəlinləri hərraca çıxarılan bir xalqın əsarət boyunduruğu altında səssiz-səmirsiz yaşaması, öz acı taleyinə baş əyməsi ilə şair heç cür barışa bilmir, heyrət dolu təəssüf onun varlığını çulğalayır:

Beləcə əski parça
Bir çirtmayla atıldı.
Bütün bu ölkə xalqı
Çox ucuzca satıldı.

Hekayədəki epik təsvirlər əsarət boyunduruğu altına girmiş xalqın acı taleyinin geniş təfsilatını verir. Lakin bütövlükdə əsərə mübarizə əhvali-ruhiyyəsi hakimdir. Çünki Ə.Cavad milli varlığı tapdanmış xalqa mübarizə əzmi aşılamağa, köləlikdə xoşbəxtliyin olmadığını təlqin etməyə çalışır. Hekayənin sonuna doğru şairin inandığı həqiqətlər gerçəyə çevrilir. Məğlub etdiyi ölkənin qadın və qızlarının namusu ilə oynayan xaqanı Sara adlı həm gözəl səsə malik, həm də vətəninə, xalqına vurğun bir qız qətlə yetirir. Azadlığını itirmiş xalqın taleyində Saraların meydana gəlməsi müəllif arzusunun təcəssümüdür. Müəllif demək istəyir ki, xalq, millət heç vaxt və heç bir vəchlə öz azadlığının əbədi itirilməsi ilə barışa bilməz. Bu itki yalnız müvəqqəti ola bilər. Bu gün deyilsə də, sabah vətənin azadlıqsevər oğul və qızları – Saralar mübarizə meydanına atılıb itirilmiş azadlıq haqlarını geri alacaqlar.

Hekayədə Saranın qəhrəmanlığının ardınca bütün xalqın ayağa qalxaraq düşmənlə ölüm-dirim savaşına girməsi və mübarizədən qalib çıxaraq öz müstəqilliyini yenidən əldə etməsi bu həqiqətin bədii təcəssümüdür. Tarixin ibrətli hekayəsinin sonluğunu şair müasiri Səsli qıza belə çatdırır:

Az çəkmədən qan ilə
Yuyuldu iyrənc ləkə.
Gözəl qız, həmin ölkə
Dustaqdan azad oldu,
Sara adı xalq üçün
Ən sevimli ad oldu.

“Səsli qız” poemasının qəhrəmanı 20-ci illərdə azadlığını əldən vermiş Azərbaycan övladlarının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Onun gözəl səsi, təsirli oxuması vətəninə, doğma torpağına məhəbbətinin ifadəsidir. Lakin şairə görə bu azdır. İstiqlaliyyətin itirilməsi ilə heç vaxt barışmaq olmaz. Səsli qızın qarşısında Saranın yüksəldiyi ucalığa yüksəlmək tələbi qoyulur. Azadlığını itirmiş Azərbaycan xalqına

öz bərişmazlığını, mübarizə əhvali-ruhiyyəsini saxlaması və istiqlal uğrunda savaşa girməsi zərurəti aşılır.

Tarixdən nümunə gətirilən hekayədə Saranın oxuduğu "Şərqi"nin bütün məzmunu, ruhu bu əsərdə söhbətin Azərbaycan xalqının taleyindən getdiyini sübut edir. Bu "Şərqi" başdan-başa simvolikdir. Burada taleyinə kəc baxılan, boynuna qanlı kəfən taxılan "bağlar" istiqlaliyyəti əlindən alınmış Vətəni ifadə edir. Bu "bağ"ın alması, narı, heyvası, gülü vaxtından əvvəl solmuş, ördəyini şahmar çalmış, qazlarının boynu bükük qalmışdır. Bu "bağ"da aşiq yar vüsala çatmamış, öz məşuqundan doymamışdır:

Mən ki səndən doymamışam,
Quş qonmağa qoymamışam,
Bir almanı soymamışam,
Kim sənə kəc baxdı, bağlar?!

Qazlarının boynu bükük,
Ördəyinə can ağır yük.
Çaldı şahmar, tozladı tük,
Gör nə qanlar axdı, bağlar!..

Burada müstəqim mənada anlaşılan bir söz belə yoxdur. 28 Aprel inqilabından sonra müstəqil Azərbaycanın başına gətirilən faciələrin simvolik ifadəsindən kənar bu "Şərqi"ni başa düşmək qeyri-mümkündür.

"Şərqi"də kəskin siyasi fikrin simvolik tərzdə ifadəsi Ə.Cavad şeirinin tədqiqatçılarından olan A.Əliyevanın da diqqətini çəkmişdir. O yazır: "Birdən-birə lap 30-cu illərə yaxın Ə.Cavad bir "Şərqi" yazır, həmin şərqi də sözarası münasibət-siz-filansız deyirdi:

Darğınam mən belə baxta,
Ürəyim qan laxta-laxta.
Bax ki, kimlər çıxdı taxta,
Küsdü kimin baxtı, bağlar?

Şair “Mən ki səndən doymamışdım” – deyəndə elə bil haqqında danışmaq belə yasaq olunmuş Azərbaycan istiqlalını nəzərdə tuturdu” [1, s.7].

“Səsli qız” poemasında müəllifi narahat edən məsələlərin simvolik əksini Ə.Cavad irsinin tədqiqatçısı İ.M.Yıldırım da qeyd etmişdir: “Şiirdeki kız bir hürriyet sembolüdür. Olayların geçmişte olmuş gibi gösterilmesini şairin yaşadığı devrin baskısından kurtara bilme düşüncesine bağlaya biliriz. Şiirde anlatılan hadiselerin o devr Azərbaycanındaki hadiselerle bir çok benzerliği vardır” [8, s.56].

Nəticə / Conclusion

Ədəbiyyatşünaslığımızda Ə.Cavadın 1920-ci ildən 1937-ci ilə qədərki yaradıcılığına eyni prizmadan yanaşma meyli hakimdir. Halbuki bu dövrdə şairin yaradıcılığını mərhələlərə bölüb öyrənmək elmi baxımdan özünü daha çox doğruldu. Şairin yaradıcılığı ilə dərinlən tanışlıq onu göstərir ki, onun sovet dövrü yaradıcılığı əslində iki mərhələyə ayrılaraq tədqiq edilməlidir: 1920-ci ilin aprelindən 1929-cu ilə qədər I mərhələ, 1930-1937-ci illər isə II mərhələ. Yaradıcılığını iki mərhələyə ayıraraq öyrənməyin əhəmiyyəti ondadır ki, bu, sənətkarın dünyagörüşündəki dəyişiklikləri, hadisələrə, ictimai-siyasi proseslərə, ictimai-siyasi sistemə münasibətini, yaradıcılıq idealının müəyyən məqamlarını üzə çıxarmağa imkan verir. Əgər Ə.Cavadın 1929-cu ilə qədərki yaradıcılığı Aprel inqilabından öncəki məzmununu, inqilabi mübarizə və azadlıq ruhunu hifz edib saxlayırsa, fərq isə istiqlal, azadlıq arzularının üstüörtülü, simvolik inikasında meydana çıxırsa, 1930-cu ildən sonrakı şeirlərində tamamilə yeni notlar (bəlkə də, yad notlar demək daha doğru olar) görünməyə başlayır. Bu cəhət isə 20-ci illərin sonuna doğru Ə.Cavada qarşı artan siyasi təzyiqlərlə bağlı idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Cavad Ə. (1991). Haqq bağırən səs. Bakı.
2. Cavad Ə. (1992). Seçilmiş əsərləri. İki cildə, II cild. Bakı.
3. Cavadın protestosu münasibətilə. (1929). "Kommunist" qəzeti, 1 noyabr.
4. Məmmədli Q. (1988). Əhməd Cavadı düşünərkən. "Azərbaycan" jurnalı, №1.
5. Rəsulzadə M.Ə. (1991). Əsrimizin Səyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik.
6. Saləddin Ə. (1992). Əhməd Cavad. Bakı, Gənclik.
7. Vurğun S. (1966). Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. Bakı.
8. Yıldırım İ.M. (1992). Selam türkün bayrağına. İzmir.